

Анотації

Розглянуто актуальну проблему цивілістичної доктрини набуття права власності на житло в ретроспективі та за чинним законодавством. Сформульовано пропозиції з удосконалення окремих теоретичних підходів до класифікації способів набуття права приватної власності на житло.

Рассмотрена актуальная проблема цивилистической доктрины приобретения права собственности на жильё в ретроспективе и в действующем законодательстве. Сформулированы предложения по усовершенствованию отдельных теоретических подходов классификации способов приобретения права частной собственности на жильё.

Urgent problem of civil doctrine of acquisition of property right on dwelling in retrospective review and in legislation in force is considered. Proposals about improvement of separate theoretical approaches to classification of ways of acquisition of property right on dwelling are made.

УДК 347.42

А. М. ГУЖВА,

старший викладач

Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ІНТЕРЕС І МІСЦЕ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ В СУЧАСНОМУ ПРАВОЗАСТОСУВАННІ Й РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Своєрідним поштовхом до написання даної статті стало необґрунтоване повернення позовної заяви, предметом якої було стягнення плати за навчання за договором про надання освітніх послуг. Позов було подано за місцем виконання договору (за місцем знаходження університету). Однак судом було встановлено, що справа не підсудна цьому суду, і винесено ухвалу про повернення позивачу позовної заяви, оскільки «у договорі не було визначено порядок вирішення спорів, які витікають з вказаного договору». Також в ухвалі вказувалось, що «суду не були надані відомості про те, що договір є особливим і може бути виконаний лише за місцем знаходження університету».

Отже, місце виконання договору про надання освітніх послуг, яким могло бути у вказаному випадку лише місце знаходження університету, суд не прийняв як підставу для подання позову за місцем виконання договору. Причину такого рішення суду можна б було вбачати у прагненні легко позбавитися ще однієї справи, якими перевантажені суди, але, на наш погляд, корені вказаної ухвали криються у вадах чинного законодавства, де питання взаємозв'язку місця виконання договору і місця подання позову з договору висвітлено неоднозначно.

Учені-цивілісти часто звертаються до теми виконання договірних зобов'язань (М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, Т. В. Боднар,

В. С. Толстой тощо). Але в їх працях питання про місце виконання договору висвітлюється досить поверхово. Дане питання також розглядається окремо від питання про місце подання позову з договору.

Тому **метою** даної статті буде спроба проаналізувати проблему співвідношення інтересу кредитора в місці виконанні договору з інтересом у місці подання позову з договору у вітчизняному законодавстві.

У сучасному цивільному праві інтерес до виконання зобов'язання контрагентом також можна розглядати як інтерес до виконання певних умов договору: інтерес у місці виконання, інтерес до своєчасного виконання, інтерес до якості речі, роботи, послуги тощо.

Підкреслимо, що з питанням про місце виконання договору тісно пов'язане питання про подання позову з договору. Так, згідно з нормою Цивільного процесуального кодексу України про підсудність за вибором позивача (п. 8 ст. 110) позови, що виникають з договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів.

Однак у Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) України не вказується, що вважати місцем виконання договору. Поняття «місце виконання» міститься лише у Цивільному кодексі, але стаття, у якій надається таке

роз'яснення (ст. 532), має назву «місце виконання зобов'язання». Зі змісту самої статті стає зрозумілим, що мова йде про місце виконання договору.

Такий підхід сучасного законодавця видається нераціональним: близькі за сутністю правовідносини регулюються нормами різних кодифікованих актів, у яких, крім того, використано різну термінологію. Це створює певні проблеми у правозастосуванні вказаних норм судами. Прикладом є судова ухвала, про яку було сказано на початку цієї публікації.

Навіть на перший погляд таке судове рішення є необґрунтованим і не може не викликати здивування. Аргумент суду про те, що суду не були надані відомості про те, що договір є особливим і може бути виконаний лише за місцем знаходження університету, не витримує жодної критики.

По-перше, договір про надання освітніх послуг за своїм характером може бути виконаний лише за місцем знаходження навчального закладу.

По-друге, договірне зобов'язання зі сплати освітніх послуг є грошовим, а у ЦК України (як і в цивільних кодексах інших країн) закріплено, що за грошовим зобов'язанням, якщо місце виконання договору не встановлено у договорі, виконання провадиться за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа – за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання (п. 4 ч. 1 ст. 532 ЦК України).

Взагалі, вести мову про місце виконання договору в цілому, на наш погляд некоректно, оскільки договірне зобов'язання містить, як правило, декілька дій, які можуть виконуватись у різних місцях. Так, В. С. Толстой вказував, що зобов'язання є, як правило, складним правовідношенням, зміст якого становлять кілька зобов'язань (з кореспондуючими правами). Отже, не можна розрізняти «місце виконання окремого обов'язку» і «виконання зобов'язання». За словами В. С. Толстого, коли передача і прийняття виконання проводяться з рук у руки, тоді цей процес дійсно відбувається в одному місці. Але оскільки названі стадії виконання являють собою дії, які вчиняються відповідно до самостійних обов'язків, то вони можуть бути вчинені й дійсно нерідко вчиняються у різних пунктах, наприклад, коли для доставлення предмета кредитору боржник залучає третю особу. Місцем

виконання обов'язку слід вважати місце, де належна дія здійснюється відповідною особою [1, с. 141].

Отже, пропонуємо п. 8 ст. 110 ЦПК України привести у відповідність до ст. 532 ЦК України, замінивши слова «за місцем виконання договору» словами «за місцем виконання договірної зобов'язання».

Наведений приклад можна розглядати як наслідок того, що процесуальний і матеріальний аспекти місця виконання закріплені у сучасному законодавстві окремо, що, у свою чергу, призводить до різного їх розуміння правозастосовними органами. Натомість римське право по-іншому підходить до вирішення цієї проблеми.

У правосвідомості Стародавнього Риму таке роздільне розуміння до питання про матеріальне право і його позовний захист було неможливе.

Так, наприклад, у Дигестах вказується, що коли хто-небудь ставав кредитором за стипуляцією про спорудження будинку, але не додавав вказівки на місце спорудження, стипуляція не мала сили¹. Коментуючи вказаний фрагмент, Р. Єринг висуває гіпотезу, що той, хто стипулює (стає кредитором за стипуляцією) має на увазі спорудження не на своїй землі, а на чужій на користь самого забудовника. Інтерес того, хто стипулює є у тому, щоб куплене у нього місце для будівлі, а потім збудована на ньому будівля підвищить вартість ще не проданих місць. Отже, його інтерес полягає у тому, щоб будівництво відбулося. Інакше стипуляція не була б такою необхідною, достатньо було б укласти договір найму робіт (*locatio-conductio operis*) [2, с. 72].

Отже, у римському праві місце виконання договору могло окремо обумовлюватися у стипуляції. С. А. Муромцев підкреслює, що при здійсненні стипуляції порівняно з манципацією та *in jure cessio*, які передували їй, почали вказувати на суттєві умови договору (строк, місце etc.) [3, с. 206]. Саме значення слова «інтерес» передбачало певну спрямованість волі кредитора

¹ D. 45.1.95, Marcellus libro quinto *digestorum*: Qui insulam fieri stipulatur, ita demum acquirit obligationem, si apparet, quo in loco fieri insulam voluerit: si et ibi insulam fieri *interest eius*. – (Той, хто стипулює, щоб збудували дім, лише у тому разі отримує зобов'язання, якщо вкаже, в якому місці він захоче, і якщо в його інтересі, щоб дім було зведено там).

до певних характеристик дії боржника, яку він зобов'язаний виконати. Тобто інтерес уже стосується не просто здійснення певних дій на користь боржника, які становлять зміст зобов'язання, а й умов договору. Інакше кажучи, інтерес має певну спрямованість до різних вимог щодо виконання зобов'язання.

Звернення до першоджерел дає підстави вважати, що римські юристи приділяють увагу значенню інтересу до місця виконання договору. Інтерес стосовно місця мав значення як для виконання договору, так і для подання позову з договору. У разі невиконання договору у вказаному місці претор надавав спеціальний позов «*de eo quod certo loco dari oportet*» (про те, що повинно надати у визначеному місці). Оскільки місце виконання було предметом розсуду позивача (*arbitrio actoris*), то римські юристи називають вказаний позов *actio arbitraria* [4, с. 522]. При цьому стягнення за таким позовом могло перевищувати позовні вимоги й бути меншим за них залежно від інтересу сторін. Так, у Дигестах Юстиніана вказується, що якщо внаслідок зміни місця розгляду справи страждає інтерес відповідача, то з нього стягують менше; якщо ж така зміна місця подання позову суперечила інтересам позивача, то навпаки – позов задовольняється у більшому розмірі².

Звернімо увагу також на наступний приклад з Дигестів Юстиніана: якщо було укладено стипуляцію про сплату в Капуї 100 тисяч сестерціїв, то за зобов'язанням, забезпеченим порукою, можна прийняти гроші у поручителя і за межами Капуї, і розмір позовних вимог буде залежати від інтересу позивача у виплаті грошової суми саме в Капуї, а не в іншому місці³. Тобто у наведеному прикладі інтерес у

місці виконання договору обумовлює розмір позовних вимог. Але якщо борг уже частково виплачено і до боржника подають позов про витребування залишку, беруть до уваги інтерес позивача отримати саме в Капуї суму, яка залишилася⁴. На думку римського юриста Гая, рішення за цим позовом залежить від розсуду судді, тому що ціни речей у різних регіонах різні. І хоча вартість грошей всюди однакова, але у деяких місцях гроші легше дістати і за менші проценти, а в інших – складніше і за більші проценти. Це може свідчити про те, що в подільному зобов'язанні у випадку виконання його частинами, інтерес виконання зобов'язання у визначеному місці також може розпадатися на частини.

Якщо кредитор у договірному зобов'язанні встановлений альтернативно, а місце виконання чітко визначене, й виконання здійснено одному з кредиторів в іншому місці, то зобов'язання не вважається виконаним, внаслідок чого інший кредитор має право вимагати за позовом у розмірі інтересу. У вказаному випадку римський юрист Ульпіан розрізняє зобов'язання, яке полягає у сплаті грошей, і зобов'язання будівництва дому. Ульпіан, наводячи думки інших юристів, які вважають, що зобов'язання виконане й тоді, коли гроші сплачено в іншому місці, вважає, що якщо дім буде збудовано в іншому місці, ніж було встановлено у договорі, то зобов'язання не можна вважати виконаним і можна вимагати у розмірі інтересу⁵.

безпечену порукою, що тобі заплатять сто у Капуї. Ці гроші можна витребувати по суду від поручителя так само, як і від того хто обіцяв заплатити. Тобто, якщо буде пред'явлено арбітражний позов за межами Капуї, то розмір позовної вимоги треба оцінити настільки, наскільки в інтересі позивача було отримати грошову суму саме у Капуї, а не в іншому місці...).

⁴ D. 13.4.8, Afr. libro tertio *quaestionum*: ...Eiusque differentiae manifestissimum argumentum esse puto, quod, si post moram factam pars pecuniae soluta sit et reliquum petatur, officium iudicis tale esse debeat, ut aestimet, **quanti actoris intersit** eam dumtaxat summam quae petetur Capuae solutam esse. – (... Я думаю, що найяскравіший аргумент для такого розрізнення є те, що у разі, коли боржник вже допустив прострочення і до нього буде пред'явлено позов про повернення залишку, то обов'язком судді буде оцінити, наскільки в інтересі позивача отримати грошову суму позову саме у Капуї).

⁵ D. 13.3.2.7 pr., Ulp. libro 27 *ad ed.*: Idem Iulianus tractat, an is, qui Ephesi sibi aut Titio dari stipulatus est, si alibi Titio solvatur, nihilo minus possit intendere sibi

² D. 13.4.2 pr., Ulp. libro 27 *ad ed.*: Arbitraria actio utriusque utilitatem continet tam actoris quam rei: quod si rei **interest**, minoris fit pecuniae condemnatio quam intentum est, aut si actoris, maioris pecuniae fiat. – (Арбітарний позов направлений як на користь позивача, так і відповідача: якщо в інтересі відповідача (розглядати спір у певному місці), то присудження буде у меншому розмірі, ніж заявлено у позовних вимогах, якщо ж в інтересі позивача – в більшому).

³ D. 13.4.8, Afr. libro tertio *quaestionum*: Centum Capuae dari stipulatus fideiussorem accepisti: ea pecunia ab eo similiter ut ab ipso promissore peti debeat, id est ut, si alibi quam Capuae petantur, arbitraria agi debeat lisque tanti aestimetur, quanti eius vel **actoris interfuerit** eam summam Capuae potius quam alibi solvi... – (Було укладено стипуляцію, за-

Ульпіан ставить питання, що повинен чинити суддя при задоволенні позову: залишити позовні вимоги у розмірі ціни договору, перевищити ціну або зменшити її. Розглядаючи це питання, юрист звертає увагу на те, що треба враховувати як інтерес відповідача у виконанні договору у визначеному місці, так й інтерес позивача прийняти виконання в обумовленому місці⁶. Якщо внаслідок виконання договору у неналежному місці через вину боржника було допущено прострочення самим кредитором вже за його власним зобов'язанням, який вимушений був через це сплатити неустойку або втратити закладене майно,

dari oportere. Et Iulianus scribit liberationem non contigisse atque ideo posse peti **quod interest**. Marcellus autem et alias tractat et apud Iulianum notat posse dici et si mihi alibi solvatur, liberationem contigisse, quamvis invitus accipere non cogar: plane si non contigit liberatio, dicendum ait superesse petitionem integrae summae, quemadmodum si quis insulam alibi fecisset quam ubi promiserat, in nihilum liberaretur. Sed mihi videtur summae solutio distare a fabrica insulae et ideo **quod interest** solum petendum. – (Якщо той, кому обіцяли за стимуляцією, що йому нададуть або Тицію в Ефесі, якщо нададуть Тицію в Ефесі, може наполягати, щоб йому було надано не менше. І Юліан пише, що звільнення від зобов'язання не відбулося, і тому можна вимагати у розмірі інтересу. Марцелл пише, що й у інших (авторів) і у Юліана можна помітити думку, що зобов'язання буде виконано й у разі моєї відсутності, хоч я й не мусив приймати (виконання) супроти моєї волі. Дійсно, якщо зобов'язання виконано, то слід казати, що вимога перевищує загальну суму, як наприклад, якщо хтось збудує дім в іншому місці, ніж пообіцяв, зобов'язання не виконується. Але мені здається, що сплата грошової суми відрізняється від будівництва дому, і тому слід вимагати у розмірі інтересу).

⁶ D. 13.4.2.8 pr., Ulp. libro 27 ad ed.: Nunc de officio iudicis huius actionis loquendum est, utrum quantitati contractus debeat servire an vel excedere vel minuire quantitatem debeat, ut, si **interfuisset rei** Ephesi potius solvere quam eo loci quo conveniebatur, ratio eius haberetur. Iulianus Labeonis opinionem secutus etiam actoris habuit rationem, cuius interdum potuit **interesse** Ephesi recipere: itaque utilitas quoque actoris veniet. – (Зараз слід сказати про обов'язок судді при розгляді цього позову: чи повинен він залишити незмінною ціну договору, перевищити цю ціну або зменшити. Так, якщо інтерес відповідача був у тому, щоб було виконано в Ефесі, ніж у місці, про яке домовлено, то це слід прийняти до уваги. Юліан, погоджуючись з думкою Лабейона, приймає аргумент позивача, в інтересі якого було прийняти в Ефесі: у цьому випадку буде користь для позивача.

то арбітрарний позов буде направлений на стягнення інтересу, навіть якщо це перевищить розмір законних процентів. Стягнення, на думку Ульпіана, буде враховувати як дійсний збиток, так і упушену вигоду⁷. Тут не можна не вказати на прямий взаємозв'язок інтересу і збитків у разі задоволення позову.

У посткласичному праві також зберігається положення про те, що позивач може вимагати стягнення у розмірі інтересу, якщо договір виконано у неналежному місці, про що свідчить Конституція імператора Олександра Севера⁸.

Однак згодом стипуляція, яка, зокрема, слугувала для закріплення вимоги про виконання зобов'язання в обумовленому місці, вийшла з ужитку. У той же час не можна сказати, що ця договірна форма не залишила жодного сліду в приватному праві. Як стверджує Р. Цімерман, навіть у Кодексі Юстиніана широко засвідчено документальне перетворення стипуляції з усного контракту на письмово виражену обіцянку. Цей розвиток продовжився й у Середньовіччя. «Письмове зобов'язання», яке було загальноприйнятим у середньовічній комерційній практиці, можна вважати нащадком стипуляції [5, с. 67].

Аналіз текстів Дигестів Юстиніана свідчить, що в одному фрагменті юрист розглядав значення місця виконання договірного зобов'язання лише разом з можливістю пред'явлення позову у відповідному розмірі. Розмір позовної вимоги визначався саме інтересом позивача в тому, щоб договір був виконаний в обумовленому місці. Тобто розгляд

⁷ D. 13.4.2.8. pr., Ulp. libro 27 ad ed.: In hanc arbitrariam **quod interfuit** veniet et quidem ultra legitimum modum usurarum. Quid si merces solebat comparare: an et lucri ratio habeatur, non solius damni? Puto et lucri habendam rationem. – (Цей арбітрарний позов направлений на стягнення того, що складає інтерес, навіть, якщо це перевищує законні проценти. Якщо порівнювати з вартістю, то слід враховувати і упушену вигоду чи тільки збиток? Я вважаю, що треба враховувати і упушену вигоду).

⁸ CJ.3.18.1: *Imperator Alexander Severus*: Qui certo loco se soluturum pecuniam obligat, si solutioni satis non fecerit, arbitraria actione et in alio loco potest conveniri: in qua venit aestimatio, **quod alterutrius interfuit** suo loco potius quam in eo in quo petitur solvi. – (Той, хто зобов'язується сплатити гроші у певному місці, якщо не зробить достатньо для виконання, може відповідати за позовом і в іншому місці: оцінка позовних вимог буде у розмірі інтересу позивача у тому, щоб йому краще було виконано у домовленому місці, ніж у тому, де пред'являється вимога).

питання про інтерес для римлян являв собою єдність права кредитора на прийняття виконання у визначеному місці, права на позов у разі виконання в неналежному місці і тих меж, у яких задовольнялися вимоги позивача. Такий підхід є характерним для римської юриспруденції. Наприклад, інтерес покупця в безперешкодному володінні річчю, її якості, інтерес наймача у безперешкодному користуванні тощо мали значення лише тому, що було передбачено певний позов для кредитора у разі порушення договору. При задоволенні позову також враховувався саме інтерес кредитора у належному виконанні, який при визна-

ченні розміру збитків кредитора виражався формулами «*quanti interest*», «*id quod interest*».

Отже, у римському праві інтерес у місці виконання договору міг розглядатися лише під кутом зору пред'явлення позову і задоволення позовних вимог.

Викладений матеріал підводить до висновку, що, враховуючи досвід римського права, доцільно буде не лише розглядати окремі питання, а й дослідити саме праворозуміння, яке зародилося у Стародавньому Римі і створило фундамент для розвитку юриспруденції упродовж наступних століть.

Література

1. Толстой В. С. Исполнение обязательств / В. С. Толстой. – М. : Юрид. лит., 1973. – 208 с.
2. Иеринг Р. Интерес и право / Р. Иеринг. – Ярославль, 1880. – 300 с.
3. Муромцев С. А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М. : Статут, 2003. – 685 с.
4. Дождев Д. В. Римское частное право : учеб. для вузов / Д. В. Дождев ; под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2005. – 784 с.
5. Циммерман Р. Римское право и гармонизация частного права в Европе / Р. Циммерман [Электронный ресурс] // *Ius Antiquum – Древнее право.* – № 1 (15). – 2005. – Режим доступа: <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/articles/Zimmermann-Diritto-romano-diritto-privato-europeo.htm>. – Загл. с экрана.

Надійшла до редколегії 22.03.2010

Анотації

Порушено питання про співвідношення місця виконання договору і місця подання позову з договору. Вказано на термінологічну неузгодженість норм Цивільного і Цивільного процесуального кодексів України щодо місця виконання договірної зобов'язання, яку автор пропонує усунути. Проведено порівняльний аналіз сучасного регулювання питань про місце виконання договору і місця подання позову з римським правом.

Рассмотрен вопрос о соотношении места исполнения договора и места предъявления иска из договора. Отмечено терминологическое несоответствие норм Гражданского и Гражданско-процессуального кодексов Украины касательно места исполнения договорного обязательства, которое автор предлагает устранить. Проведен сравнительный анализ вопросов о месте исполнения договора и месте предъявления иска из договора с римским правом.

The problem on correlation of the place of contract execution and the place of suit bringing from the contract is considered. Term contradiction of norms in Civil and Civil and Procedural Codes of Ukraine concerning the place of contract obligation execution which the author offers to remove is noted. Comparative analysis of problems about place of contract execution and place of suit bringing from the contract with Rome law is made.

УДК 347.763(477)

А. О. МІНЧЕНКО,

ад'юнкт

Харківського національного університету внутрішніх справ

ФОРМА ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА ТА БАГАЖУ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ

Дотримання встановленої законом форми договору перевезення пасажирів та багажу залізничним транспортом, а також визначення моменту укладення даного договору має важливе теоретичне та практичне значення. Договір перевезення пасажирів та багажу залізничним транспортом є правочином, а отже, на нього поширюються й загальні положення про

правочини. Вимога щодо дотримання передбаченої законом форми є однією з основних умов чинності правочину, а момент його укладення визначає момент виникнення прав та обов'язків сторін щодо його виконання. Утім, діюче цивільне законодавство України не містить норми із чітким встановленням форми укладення даного виду договору. Частина 2 ст. 910 Цивільно-